

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ.
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО**

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
РІВНЕНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ГУМАНІТАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ВИПУСК ХІХ

Рівне

2010

ББК
83 Л 43
8

Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство:
Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного
університету. – Вип. ХІХ / Ред. кол. Я. О. Поліщук [та ін.]. – Рівне : РДГУ,
2010. – 178 с.

*У збірнику вміщені статті з проблем українського
літературознавства, теорії літератури та компаративістики. Матеріали
збірника можуть бути використані науковцями, студентами, вчителями-
словесниками.*

Збірник затверджений ВАК України як наукове видання, в якому
можуть публікуватися результати кандидатських і докторських дисертацій із
філологічних наук.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації КВ № 15954-4426Р від 19.11.2009 року

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол № 10 від 28 травня 2010 р.)

Редакційна колегія:

доктор філологічних наук, професор **ДАВИДЮК В.Ф.** (Волинський
державний університет ім. Лесі Українки)

доктор філологічних наук, професор **ДЕНИСЮК І.О.** (Львівський
національний університет ім. Івана Франка)

доктор філологічних наук, професор **ГОЛОМБ Л.Г.** (Ужгородський
національний університет)

доктор філологічних наук, професор **МЕЙЗЕРСЬКА Т.С.** (Одеський
державний педагогічний університет)

доктор філологічних наук, професор **ПОЛЩУК Я.О.** (Рівненський
державний гуманітарний університет, головний редактор)

доктор філологічних наук, професор **ТУРГАН О.Д.** (Запорізький
державний медичний університет)

доктор філологічних наук, професор **ШУЛЬЖУК К.Ф.** (Рівненський
державний гуманітарний університет)

Наукові редактори:

доктор філологічних наук, професор **ПОЛЩУК Я.О.**

кандидат філологічних наук **КИРИЛЬЧУК О.М.**

Наталія Чиж

УДК 821.161.2.09

ОСМИСЛЕННЯ СМЕРТІ У “ЩОДЕННИКУ” АРКАДІЯ ЛЮБЧЕНКА

У статті на прикладі “Щоденника” А. Любченка розглядається сутність смерті, що була табуована в радянській літературі, оскільки соцреалізм допускав лише одну героїчну смерть, яку зображав пафосно. У дослідженні доробок Аркадія Любченка постає як твір, який в основу будь-якої цілі ставить найперше збереження людського життя. Осмислюється екзистенційний вимір, зосереджено увагу на внутрішній світ людини, її хвилюваннях та діях в екстрених ситуаціях.

Ключові слова: щоденник, межова ситуація, смерть, екзистенційна тривога, письменник, соцреалізм, образ “приреченого героя”, екзистенційна свідомість.

The article deals with the essence of death (A. Lyubchenko’s “Diary” as an example) which was tabooed in the Soviet literature as socialist realism admitted only one heroic death which was represented with pathos. In the research the A. Lyubchenko’s heritage arises as a work which puts in the basis of any purpose preservation of human life primarily. The existential dimension is reflected, inner person’s world, his agitation and his actions in the emergency situations are focused.

Key words: diary, marginal situation, death, existential agitation, writer, socialist realism, image of “condemned hero”, existential consciousness.

Тема смерті, зокрема смерті трагічної, була табуована в радянській літературі, оскільки, соцреалізм допускав лише одну героїчну смерть, яку зображав пафосно. Тому-то, відкриття явища смерті уже трагічної цього ж періоду у досліджуваному нами “Щоденнику” Аркадія Любченка є новим. У даній статті спробуємо дослідити як А. Любченко, живучи у радянський період зумів по-своєму, нестандартно для того періоду, побачити та оцінити смерть. Очевидно, на світосприйняття автора мав би вплинути той фактор, що “Щоденник” писався у період Другої світової війни, коли “індивідуальний досвід вписувався в контекст колективних зусиль” [1, 312] та “незмінною в інтерпретаційних засадах залишалися категорії подвигу, самопожертви” [1, 313], проте, не зважаючи на ці чинники А. Любченко все ж таки намагався донести до народу правду війни та вагомість життя кожного індивіда на ній.

Коли йдеться про образ смерті в українській літературі, то варто зазначити, що він еволюціонував досить мляво. Досягнувши свого розквіту в добу романтизму (численні балади, сентиментальні оповідання), фактично застиг на цьому рівні. Смерть романтична, смерть близької людини викликала сум, печаль, подекуди катарсис, але своєї трансформації у смерть дику, страшну, щільно пов’язану з індивідуальним досвідом не перейшла. Деякі українські письменники, як наприклад Олесь Гончар, намагалися “облагородити” смерть через патріотичну мотивацію, частково такі риси

можна віднайти й у О. Довженка. Проте у творчості А. Любченка смерть як досвід межової ситуації послужила, радше, практичним матеріалом. Символічно, що у щоденнику помічаємо дві стилістично відмінні інтерпретації смерті: “смерть розумова” та “смерть тілесна”. Під першою маємо на увазі реагування героя на смерть розумом, тобто робляться певні спостереження, що переважно супроводжуються логічними висновками, тоді як у смерті тілесній герой реагує тільки тілом. Момент смерті – це несподіване розширення горизонту, певна телепортація, екзистенційна зміна місця перебування на таке, з якого герой дістає право бачити правду й оцінювати, тобто звільнитися від усього того, чим обтяжене життя, – від страждання, болю, вини, боротьби, цінностей, досвіду тощо.

Не дивним є і той факт, що саму “смерть” як явище сприймали по-різному. Саме феномен смерті створює таку межову ситуацію, в дискурсі якої помітні зміни в системі цінностей як окремої людини, так і цілої епохи.

Цікаво та по-своєму оригінально трактував смерть у своїх концепціях А. Шопенгауер: смерть як осягнення абсолютної свободи або ж смерть як можливість виходу. У своїх роздумах філософ неодноразово наголошує, що небажання жити ще не означає прагнення смерті, часто це може означати лише прагнення до звільнення: “Остаточно різні антропологічні орієнтації можуть погодитися в одному, що смерть може бути “кінцевим виявом нашої знищенності” або ж навпаки “чистим звільненням”. Смерть, що нищить, і смерть, що визволяє, – це ті дві можливості прийняття значення цієї межової ситуації в літературі...” [5, 117].

Смерть як мовна дійсність існує в літературі передусім через рефлексії про те, що залишається по смерті – вхопити її в описуванні дійсності, яка зазнала втрати, стала “позначена” смертю” [5, 51].

У більшості реалістичних творів (очевидно, що сюди з впевненістю можна віднести “Щоденник” А. Любченка) смерть використовується головню як межова ситуація, в якій виявляється передусім етичне, часто внаслідок оголення правди. Тобто, в цей кризовий момент дійсність позбувається ілюзій. Це оголення передається через опис загострених відчуттів свідків смерті, які разом із тим, хто вмирає, осягають новий досвід. Отже, можемо говорити про переживання смерті як певного екзистенційного досвіду.

У критичній ситуації людина усвідомлює свою неминучу смертність, починає мислити своє існування як “буття до смерті”, постає перед необхідністю вибору свого ставлення до смерті. Людина тепер добре бачить, що всі земні цінності: багатство, влада, слава, кар’єра, тілесні радощі, заради яких вона витратила так багато часу й енергії, — марнота, “ловлення вітру” (за Екклезіястом). Усе це як прийшло, так і піде. Аж ніяк не захистить тебе. У найкритичніших ситуаціях людина залишається сама і може розраховувати тільки на власні сили; сама мусить приймати найвідповідальніші рішення; сама, зрештою, постане перед очима смерті (таке світовідчуття вичерпно викладене ще у старозавітній Книзі Екклезіяста).

Відтак людина міняє вимір часу — переключає увагу з теперішнього на майбутнє, вічне: замислюється над питаннями: навіщо жити? як жити?; відчуває муки вільного вибору. Так починається справжнє існування, тобто реалізується екзистенційний вибір людини [4, 32].

У своєму “Щоденнику” А. Любченко також порушує тему смерті людини на війні. На думку письменника, смерть особистості не має нічого спільного з героїзмом чи подвигом, вона нічого не змінює в ході військової кампанії, це випадкова і безглузда загибель людини. Війна для автора – це завжди злочин проти природи людини. Ключове Любченкове питання періоду Другої світової війни – у чому сенс цієї смерті: “І раптом прокинулась злість, злість на смерть, на безглуздя, яким буває життя, на неблаганність долі. Коли під цю хвилину був бій, я послав би свої полки з нещадним завзяттям і сам кинувся б у найгірше пекло, щоб битися, битися і бити” [3, 153].

Образ “приреченого героя” втілено в типі самого автора твору. Саме для нього смерть стає межевою ситуацією, здатною змінити властиву картину світу. Напередодні смерті герой відчуває страх, відчай, надію на чудодійне зцілення, жагу до життя, жах перед невідворотністю межі і, зрештою, – бунт як прояв особистісного ставлення до несправедливості своєї участі: “Не хочу гинути. Хапаюсь за життя. Хвороба мене знову починає гнути, а я не піддаюсь” [3, 201].

Письменник виявляє принципову для екзистенційної свідомості спроможність до бунту проти несправедливості долі, жорстокості світобудови. Проте героя не полишає віра у вищі небесні сили, котрі надають йому сили йти вперед: “/.../ Хвала Дажбогові, що вирвався” [3, 220].

Необхідно відмітити, що А. Любченко був митцем-філософом, чия творчість ілюструє загальну тенденцію духовного життя – письменник звертається передусім до глибин неповторного внутрішнього “Я” окремої особистості, до духовного потенціалу окремого індивіда.

За Любченком, гармонія в людській душі залежить і від повноти самореалізації особистості. Митець навіть стверджує те, що власне, коли людина потрапляє у межеву ситуацію, то вона набирається сил та збагачує свій душевний потенціал: “Але так воно й буває: в скруті мобілізуєшся, знаходиш несподівану відпорність і енергію” [3, 62].

Екзистенційна тривога за руйнування єдності світобудови поєднувалась у А. Любченка з турботою про зміцнення національної самосвідомості. У його творчості тісно переплітаються екзистенційні та національні характеристики особистості: національне обумовлює екзистенціальне в людині, визначаючи її сутність (екзистенцію). Разом вони утворюють філософський дискурс, домінуючою ідеєю якого є теза, що людина рано чи пізно в пошуках сенсу життя стає перед вибором – для чого і як жити. І тільки внутрішня свобода та свобода вибору дають їй змогу самовиявитися і надати сенсу своєму існуванню. Автора охоплює безмежна радість, коли він потрапляє до Києва: “Тут і померти я згоден. Тепер я ще більше, ще глибше почуваю його цінність для мене як українця... Я стою ось

перед тобою і почуваю себе перед твоєю величчю маленьким, непомітним, але ти мені знову даєш сили” [3, 44].

Змінюється й початкове захоплення німецькою воєнною стратегією гіркотою розчарування й безнадії, коли Любченко усвідомив, що німці ставляться до українського народу як до людей нижчої раси. Саме в той момент, коли душа митця відчуває екзистенційну порожнечу, вона розпочинає так зване справжнє існування, що надається глибокою вірою в Бога: “Як тяжко, як тяжко любити цю батьківщину, і несеш цю любов, як невтишиме страждання, як досмертний хрест. Господи, поможи!” [3, 122].

Симптоматично, що згодом Любченко ототожнює відступ німців з особистою життєвою поразкою, надаючи їй екзистенційних вимірів. І лише ближче пізнання європейських реалій дасть йому можливість психологічно осмислити власні розчарування. Але незважаючи на такі психологічні атаки щодо українськості та й себе самого як особистості, він поборює в собі екзистенційний страх та з упевненістю дивиться в майбутнє: “Ну, що ж... Хай ненавидять, а я буду жити” [3, 23].

Водночас автор усвідомлює свою неминучу смертність, починає мислити своє існування як “буття до смерті” [4, 31], постає перед необхідністю вибору свого ставлення до смерті. Герой тепер добре усвідомлює, що всі земні цінності є нічим іншим як марнотою часу, оскільки воно усе як прийшло, так і піде від тебе і аж ніяк не захистить, оскільки у найкритичніших ситуаціях ти залишаєшся сам і можеш розраховувати тільки на власні сили: “Я геть розслаблений, як побитий, і ходити не можу... І вдатися до когось по захист, по пораду нема. /.../ Я вже місяць голодую. Цієї зими, якщо лишатимусь у Києві, я, мабуть, не знесу” [3, 82].

У одному із щоденникових записів Любченко посутньо осмислює екзистенційний стан людей, що волею долі свідомо йдуть на фізичну загибель, мотивуючи свій вибір відродженням духу, державності: “Грязюка, дощик, безнадійність, осінній сірий степ, на чолі гурту літній уже селянин простує гордовито, збивши шапку на потилицю. Йдуть на загибель – свіжа чергова жертва” [3, 16].

Образ самотності, що притаманний екзистенціалістам, домінує у творі. Хоча автор часто-густо перебуває у різних перипетіях та оточенні людей, проте враження душевної порожнечі не залишає його: “Дощ. Все небо сіре... Починається осінь. І буду я один у цих нетрях, один, як палець” [3, 161]. Тому й не дивно, що автора непокоять думки про власне кінець світу, що неминуче призведе до загибелі не лише якогось одного чи декількох індивідів, а й стане трагедією для всього людства: “/.../ день, чую посвист бомб, вибухи і здригання будинку /.../, думаю: отак має виглядати кінець світу...” [3, 16].

Автор показує страхітливості війни, у якій смерть переслідує людину раз по раз: “/.../ Німці позабирали 24 чолов. з прилеглої до базару вулиці, 12 тут же розстріляли...” [3, 8].

Прагнення до життя героя засвідчує наступний монолог: “Ти, Аркадію, пережив стільки лиха і загроз, перейшов уже такий страдницький, справді

хресний шлях, добувся ген-ген куди, сподіваючись порятунку, – і не вже отут на чужині, десь під Берліном доведеться загинути? Не віриться. Для чого ж мене доля берегла досі? Краще було загинути одразу. Але... знаю, знаю. Є приреченість, є в мене мій Дажбог – і тут нічого сінько не вдієш, крім одного: бути мужнім, енергійним і не губитись хоч би що” [3, 375]. Ці слова ще зайвий раз підтверджують, що сам митець упродовж важких для нього часів ніколи не здавався, а лише намагався утвердити та зміцнити свої позиції навіть у екстремальній для нього ситуації, вірячи, що життя так як і смерть надані людині вищими силами і від власного фатуму людина ніде не зможе сховатися.

Вагоме місце на війні у творі виділено смерті, як на мене, беззмистовній, масовій, у якій гине маса невинних людей: “/.../ Жиди кинули бомбу великої сили, багато жертв. Після цього багато жидів у Києві розстріляли” [3, 9].

Про величезну кількість жертв та розбиті мрії Любченко з сумом згадує і наприкінці твору: “/.../ Такого я ще не бачив. Ішли над Постдамом ескадрилі у супроводі винищувачів. На моїх очах упало 5 збитих зенітками бомбовиків – каменем додолу з хвостом чорно-рудого диму... Дуже багато жертв. Що з нами буде?” [3, 377].

Отже, переживання смерті кожного індивіда з гіркотою відбито в “Щоденнику” А. Любченка. Війна стала шляхом суцільних утрат, то ж письменники, що творили у цей час кожен зі своєї сторони, як належало робити людині того часу, яка мала певні свої політичні погляди, відбивали всю жахливість дій ворога. Цікавим і не схожим на інші є доробок Аркадія Любченка – це твір, який в основу будь-якої цілі ставить найперше збереження людського життя та утверджує критичне ставлення до державних інтересів у війні. Письменник втілює головну для людини межувану ситуацію – страх смерті, виявив комплекс усіх психологічних складових цього страху, надав станові страху філософського характеру.

Джерела:

1. Захарчук І. В. Війна і слово (Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму): монографія / І. В. Захарчук. – Луцьк: ПВД “Твердиня”, 2008. – 406 с.
2. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром’яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К.: ВЦ “Академія”, 2006. – 752 с.
3. Любченко А. Щоденник / А. Любченко. – Львів – Нью-Йорк, 1999. – 383 с.
4. Пахаренко В. Начерк Шевченкової етики / В. Пахаренко. – Черкаси: Брама – Україна, 2007. – 208 с.
5. Lubaszewska A. Życie – Śmierci doskonałość. Młodopolska antropologia Śmierci i literacki świat wartości / A. Lubaszewska. – Kraków, 1995. – S. 137.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. ЕСТЕТИЧНІ ФРЕЙМИ ЛІТЕРАТУРИ

Поліщук Ярослав. Кінематографічна тропіка у творчості Михайла Коцюбинського.....	4
Антипчук Надія. Перлини духовності на сторінках журналу „Молода Україна” Олени Пчілки	15
Миненко Юрій. Християнська символіка української геральдичної поезії епохи бароко	25
Останко Юлія. Художні прийоми відображення психології персонажів у новелістиці Василя Стефаника	36

РОЗДІЛ II. ТЕКСТИ І КОНТЕКСТИ

Томчук Любов. “Краса в істині”: жіноча місія в культурі	46
Крупка Мирослава. Родинні конфлікти як характерна риса посттоталітарного буття (на прикладі творчості Євгенії Кононенко та Людмили Таран)	52
Кирильчук Олександр. Український історичний роман 1940-1950-х років у контексті ідеологічних пошуків соцреалізму	61
Назарук Вікторія. Гуманістичні концепції Даміана Наливайка у контексті барокової естетики	71

РОЗДІЛ III. ПИТАННЯ ПОЕТИКИ

Тхорук Раїса. Опозиція місто/село у драмах Марка Кропивницького	79
Чижев Наталія. Осмислення смерті у “Щоденнику” Аркадія Любченка ...	88
Хомеча Наталія. Еней на межі ХХ – ХХІ століть: Іван Котляревський та Юрій Андрухович	93
Криловець Роман. Філософська поезія Василя Стуса (на матеріалі збірки “Зимові дерева”)	107
Ярошенко Роман. Літературно-методологічний аналіз розвитку жанру псалма на грані Старого та Нового Завітів	114

РОЗДІЛ IV. ЕСТЕТИЧНА СИСТЕМА ТА РЕЦЕПЦІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Гон Мойсей. Творчість Шолома-Алейхема: українська модель рецепції (1920 – 1930 роки)	123
Бестюк Ірина. Рецепція творчості Михайла Коцюбинського в літературі 20-х років ХХ століття (на прикладі новели “Тіні нетлінні” Михайла Івченка)	132
Кир’янчук Богдан. Герменевтичні концепції Габріеля Марселя	143
Годунок Зоряна. Категорії автора та реципієнта в герменевтичному тлумаченні (на прикладі художньої прози Миколи Хвильового)	154
Хмель Віра. Семантичні коди міфологеми творення в українських колядках і щедрівках	163
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	175

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ.
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО**

*Збірник наукових праць
Рівненського державного гуманітарного університету*

Випуск XIX

Упорядкування
та наукове редагування
*Ярослав ПОЛІЩУК
Олександр КИРИЛЬЧУК*

Комп'ютерна верстка та макет
Олександр КИРИЛЬЧУК

Відповідальний за випуск
Ярослав ПОЛІЩУК

Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Вип. XIX / Ред. кол. Я.О. Поліщук [та ін.]. – Рівне: РДГУ, 2010. – 178 с.

ББК 83
Л 43
8

Підписано до друку 21.10.2010 р.
Формат 60x84. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman Cug.
Умовн. друк. арк. 11,3. Наклад 300 прим. Зам. № 33/1.